

नेपालमा सहकारीको विकास

तयारकर्ता : दिपेन्द्र ढकाल

परिचय (सहकारीता)

- बोलीचालीमा सहकारिता भन्नाले मिलीजुली सम्झिन्छ ।
- बसाइँ, काम र चिन्तनको मिलीजुली नै सहकारिता हो ।
- Cooperation is living, working and thinking together
- सहकारिताले विशेष व्यावसायिक विधि पनि जनाउँछ । सहकारी संस्थाहरुले सामाजिक सर्तमा व्यवसाय गर्दछन् ।
- People in business for themselves
- International cooperative alliance (ICA), 1937 AD : ...पारस्परिकता र स्वावलम्बनको आधारमा आफ्नै लागि साझा अभिप्रायमा एकजुट भएर निपुण ढङ्गले ...

परिचय

- साभा आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि सदस्यहरुको समान अधिकारसहित स्वमित्व र प्रजातान्त्रिक नियन्त्रण रहने गरी स्वेच्छिकरूपमा एकजुट हुने व्यक्तिहरुको स्वायत्त संगठन जुन सहकारिताको मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तमा आधारित रही सञ्चालन भएको हुन्छ त्यसलाई सहकारी भनिन्छ ।
- सहकारी सम्बन्धि विभिन्न परिभाषाहरु निम्नानुसार छन् :
 - उपभोगकर्ताको स्वमित्व र नियन्त्रण रहने व्यवसाय जहाँ सदस्यहरुले उपभोगका आधारमा फाईदाहरु आफूबीच बाँडफाँड गर्दछन् भने त्यसलाई सहकारी भनिन्छ ।
 - A cooperative is a user-owned, user-controlled business that distributes benefits on the basis of use. (USDA, 1987)
 - सामूहिक स्वामित्व र प्रजातान्त्रिक पद्धतिबाट नियन्त्रित व्यक्तिहरुको स्वेच्छिक सहभागिताबाट गठित स्वायत्त संगठन, जसले उनिहरुको साभा आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक आवश्यकता तथा आकांक्षाको परिपूर्ति गर्दछ त्यसलाई सहकारी भनिन्छ ।
 - A cooperative is an autonomous association of persons united voluntarily to meet their common economic, social and cultural needs and aspirations through a jointly owned and democratically controlled enterprise. (Intl Cooperative Alliance, 1995)

सहकारीका मूल्यहरु

- सहकारी मूल्यहरुलाई निम्नरूपमा वर्गिकरण गर्न सकिन्छ ।

(क) आधार मूल्यहरु

(ख) नैतिक मूल्यहरु

आधार मूल्य	नैतिक मूल्य
परिभाषिक	परिचायक
विचारजनक	व्यवहारजनक
संस्थापकीय	सञ्चालकीय
सहकारीकर्मीको खोजी	सहकारीकर्मीसँगको अपेक्षा
संस्था र सदस्यबीचको सम्बन्ध	संस्था र समुदायबीचको सम्बन्ध

सहकारीका मूल्यहरु

- आधार :
 - स्व-सहयोग (Self help)
 - स्व-उत्तरदायित्व (Self responsibility)
 - प्रजातन्त्र (Democracy)
 - समानता (Equality)
 - समता (Equity)
 - ऐक्यबद्धता (Solidarity)
- नैतिक :
 - इमान्दारिता (Honesty)
 - खुलापन (Openness)
 - सामाजिक उत्तरदायित्व (Social responsibility)
 - अरुको हेरविचार (Caring for others)

सहकारीका सिद्धान्तहरू

- स्वेच्छिक तथा खुला सदस्यता (Voluntary and open membership)
- सदस्यहरूद्वारा प्रजातान्त्रिक नियन्त्रण (Democratic member control)
- सदस्यहरूको अर्थिक सहभागिता (Member economic participation)
- स्वयत्त र स्वतन्त्र (Autonomy and Independent)
- शिक्षा, तालिम र सूचना (Education, Training and Information)
- सहकारीहरूबीच सहकार्य (Cooperation among cooperatives)
- सामुदायप्रति चासो (Concern for community)

सहकारी र निजी कम्पनीबिच भिन्नता

सहकारी	निजी कम्पनी
आफ्ना सदस्यहरूलाई सेवा पुऱ्याउने उद्देश्य	शेयरधनीलाई बढी नाफा दिने उद्देश्य
प्रजातान्त्रिक निर्णय प्रक्रिया	लगानिको आधारमा निर्णय प्रभाव
एक सदस्य एक मतको आधारमा सञ्चालक समितिको सदस्य चयन	लगानिको आधारमा शेयरधनीको बहुमतको सञ्चालक समितिको छनौट
सदस्यहरु नै ग्राहक र मालिक	उद्योगको मालिक र ग्राहक फरक व्यक्ति
सामाजिक उत्तरदायित्व बहन	सामाजिक उत्तरदायित्व कमी
७ सिद्धन्त र १० वटा मूल्यहरुको पालना गर्नुपर्ने	प्रचलित कानूनअनुसार चल्ने
बहिरिँदा शेयरवापतको रकम फिर्ता हुने	शेयर फिर्ता नहुने तर शेयरबजारमा किनबेच हुने
शेयरको लाभांशमा सीमितता हुने	लाभांशमा कुनै सीमा नहुने
कारोवारको आधारमा वचत लाभांश वितरण गरिने	लभांशमा ग्राहकको कुनै हक नहुने
व्यवसायको लागि संघ वा युनियनमा आवद्ध हुनुपर्ने	सामुदायिक हितको लागि मात्र युनियनमा आवद्ध हुन सकिने

सहकारीहरुको वर्गिकरण

- सदस्यताको आधारमा :
 - प्रारम्भिक सहकारी (Primary cooperatives): कानुनी उमेर पुगेका व्यक्तिहरु सदस्य हुने सहकारीहरुलाई प्रारम्भिक सहकारी भनिन्छ ।
 - दोस्रो तहका सहकारीहरु (Secondary cooperatives): प्रारम्भिक सहकारीहरुको सदस्यता रहने सहकारीहरु यस अर्न्तगत पर्दछन् । यसमा जिल्लास्तरीय संघ, विषयगत संघ तथा युनियनहरु पर्दछन् ।
 - तेस्रो तहका सहकारीहरु (Tertiary cooperatives): दोस्रो तहका सहकारी संघ तथा युनियनहरुको सदस्यता रहने सहकारीलाई तेस्रो तहको सहकारी भनिन्छ ।
 - माथिल्लो तहका सहकारीहरु (Apex cooperative): सम्पूर्ण सहकारी संघ तथा युनियनहरु सदस्य रहने एकमात्र राष्ट्रियस्तरको सहकारी संगठनलाई माथिल्लो तहको सहकारी भनिन्छ ।

सहकारीहरूको वर्गिकरण

- उद्देश्य वा क्षेत्रका आधारमा (Based on objective and scope) :
 - एकल उद्देश्य सहकारी
 - बहुउद्देश्य सहकारी
- कार्य प्रकृतिका आधारमा (Based on nature of function) :
 - उत्पादक सहकारी
 - सेवामूलक सहकारी
- कारोबार वा विशिष्टीकरणको आधारमा (Based on specialization) :

कृषि सहकारी	सुचना तथा सञ्चार सेवा सहकारी
श्रमिक सहकारी	विद्यालय सहकारी
स्वस्थ्य सेवा सहकारी	पर्यटन सहकारी
विमा सहकारी	विद्युत् सहकारी
बहुउद्देश्य सहकारी	आवास सहकारी
उपभोक्ता सहकारी	यातायात सहकारी
वित्तिय सहकारी	महिला सहकारी

अन्तर्राष्ट्रिय सहकारी महासंघ

- विश्वकै सबैभन्दा ठूलो स्वतन्त्र गैर सरकारी तथा सहकारीहरूको छाता संगठन ।
- स्थापना : इ. सं. १८९५
- १९४३ मा संयुक्त राष्ट्रसंघबाट पहिलो गैर सरकारी संस्थाको रूपमा Consultative status प्राप्त गरेको ।
- संयुक्त राष्ट्रसंघको अर्थिक तथा सामाजिक परिषद्मा आबद्ध ४१ वटा गैर सरकारी विश्व संगठन मध्ये एक ।
- यसमा हालसम्म ९ वटा अन्तर्राष्ट्रिय विषयगत सहकारी संघ संगठनहरू (Agriculture, Banking, Consumer, Fisheries, Health, Housing, Insurance, Tourism, Industry), ९४ राष्ट्रका २५ राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघहरू सदस्य रहेका ।
- कार्यलय अवस्थिति : Geneva, Switzerland (In past: London, England)
- Europe, America, Africa, Asia-pacific गरी चारवटा क्षेत्रीय कार्यालयहरू

राष्ट्रिय सहकारी संघ

- नेपालको सन्दर्भमा राष्ट्रिय सहकारी संघ (स्थापना : २०५० अषाढ ६) माथिल्लो तहको सहकारी हो तर प्रारम्भिक सहकारीसमेत सिधै राष्ट्रिय सहकारी संघमा प्रतिनिधित्व गर्न सक्ने सहकारी ऐन २०४८ को व्यवस्थाले दोस्रो र तेस्रो तहका सहकारीमा एकरूपता पाइँदैन ।
- दर्ता भएका सहकारी संस्थाहरु कम्तिमा ५०% सम्बद्ध भएको हुनुपर्ने (सहकारी ऐन, २०७४)।
- सन् १९९७ (वि. सं २०५४ वैशाख २६) मा ICA को सदस्यता प्राप्त गरेको
- यस संघ अन्तर्गत आ.व. २०७१-७२ सम्ममा
 - राष्ट्रिय सहकारी बैङ्क लि.: १ वटा
 - जिल्ला सहकारी संघ र विषयगत जिल्ला सहकारी संघ मार्फत आवद्ध भएका संस्थाहरु : ३०१ वटा
 - केन्द्रिय स्तरका विषयगत सहकारी संघ : १९ वटा
 - सहयोगी सदस्यहरु : १२
 - जम्मा सदस्य संख्या : ३३२

सहकारी ऐन, २०७४ ...

- Cooperative organization (सहकारी संस्था) :
 - At least 30 Nepalese citizens can jointly form subjectwise or general/multi-purpose cooperative
 - A group of only 15 person will be deemed sufficient for labors and youth to be organized as cooperative with intent of making use of their skill for business/work
- District level subject-wise cooperative association (जिल्ला विषयगत सहकारी संघ)
 - At least 11 such subject-wise cooperative organizations required, with an exception for remote districts (Ranked "A" by Government of Nepal) in which case only 6 such organizations are deemed sufficient.

सहकारी ऐन, २०७४ ...

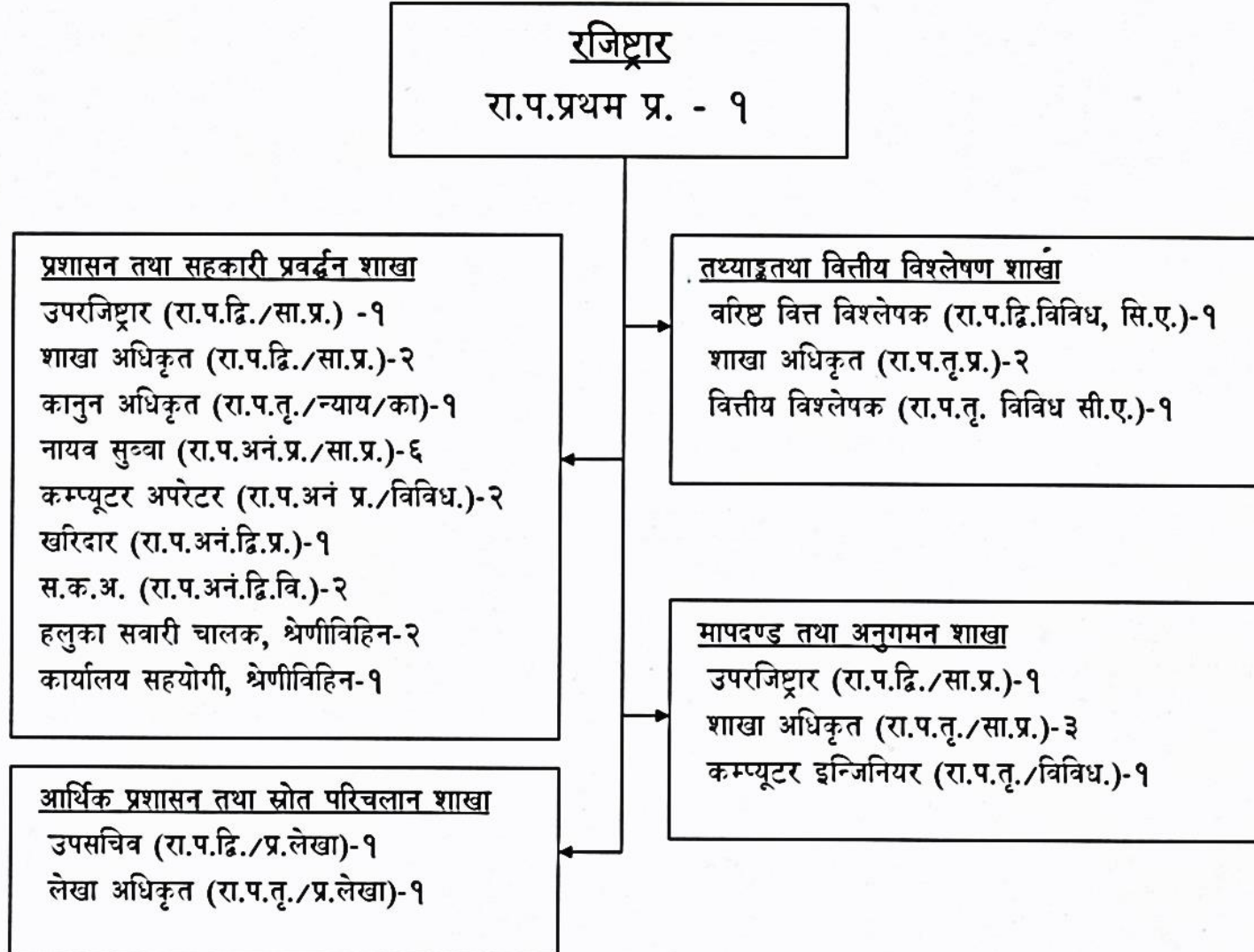
- District level cooperative association (जिल्ला सहकारी संघ)
 - At least 15 general purpose cooperative organizations or subject-wise cooperatives (with exception)
- Provincial level subject-wise cooperative association (प्रदेश विषयगत सहकारी संघ)
 - At least 25 general purpose cooperative organizations or 25 district subject-wise cooperative organizations from at least 5 districts.
- Provincial level cooperative association (जिल्ला सहकारी संघको)
 - At least 31 GPCs/DLSWCAs/DLCAs/PLSWCAs from 5 districts
 - At least 50% of each of the DLSWCAs/DLCAs/PLSWCAs should participate in the association.

सहकारी ऐन, २०७४ ...

- Central subject-wise cooperative association (केन्द्रीय विषयगत सहकारी संघ)
 - At least 7 districts with at least 51 subject-wise cooperative organizations or DLSWCAs/PLSWCAs
- Specialized cooperative association (विशिष्टिकृत सहकारी संघ)
 - At least 25 general/multi-purpose or subject-wise cooperative organizations organized for large investment initiatives (Hydroelectricity, Chemical fertilizer, Residential/housing projects, Transportation, Heavy agricultural machinery, Fruit processing, Medicinal plant processing, Sugar mills, Cold storage, Hospital, Educational institutions, Technical institutions, Laboratories, etc.)

सहकारी विभागको संरचना

सहकारी विभागको संगठन संरचना

Cooperative statistics (2074 B.S.)

Saving and credit	13578	Medicinal	186
Multipurpose	4371	Honeybee	93
Agriculture	10921	Communication	143
Dairy	1658	Health	128
Consumer	1423	Sugarcane producer	48
Electricity	463	Sweet orange	45
Vegetable and fruits	193	Other	999
Tea	108	Coffee	155
Total		34512	

सहकारीबाट हुने फाइदाहरु

- सदस्यहरुको अर्थिक, समाजिक हित र समुन्नति गर्न सकिने
- सानो पूँजीबाट व्यावसायिक शक्तिको सिर्जना हुने
- सदस्यहरुलाई स्वरोजगारीमा मद्दत पुग्ने
- सदस्यहरुलाई व्यवसायमुखी बनाउन सकिने
- व्यवसायमार्फत प्रतिस्पर्धाको सृजना हुने
- सामुदायिक वातावरणको सिर्जना, साझा स्वमित्व तथा सहभागितामूलक व्यवस्थापन
- सदस्यहरुको उत्पादनलाई बजार व्यवस्थापन गरी नगदमा परिणत गर्न मद्दत मिल्ने
- सदस्यहरुको व्यवस्थापकीय सीप र नेतृत्व शैलिको विकासमा मद्दत मिल्ने